

เทคนิคการสอนคุณธรรมจริยธรรมสำหรับครูในศตวรรษที่ ๒๑
Moral Teaching Techniques for Teachers in the 21st Century

พระครูใบฎีกาธนู ธนawatthano (เนียมวงศ์)¹

Phrakrubaideka Thanoo Thanawatthano (Niamwong)

สายรุ้ง บุปผาพันธ์, Sairoong Bubpaphan²

นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ, NiwesWongsuwan³

Email: thanooo1144@gmail.com

Received: March 15, 2023 Revised: January 8, 2024

Accepted: January 8, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง เทคนิคการสอนคุณธรรมจริยธรรมสำหรับครูในศตวรรษที่ ๒๑ เป็นกิจกรรมสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน โดยผู้สอนเป็นผู้คอยสนับสนุน ผู้เรียนแปลงบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะ ผู้ถ่ายทอดความรู้ไปเป็นผู้ช่วยเหลือส่งเสริม และสนับสนุน ผู้เรียนในการแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ และให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน ด้วยเทคนิคการสอนคุณธรรม จริยธรรมในศตวรรษที่ ๒๑ ได้แก่ วิสัยทัศน์และตักเตือนทาง ความคิด มีความคิดวิเคราะห์และสร้างสรรค์ สร้างและบูรณาการความรู้ได้มีบทบาทนำด้านการ สอนและวิชาชีพ เข้มแข็งในจรรยาบรรณ คุณธรรม จริยธรรม มีทักษะการสอน รู้และเข้าใจ เทคโนโลยีใหม่เพื่อปลูกฝังคุณธรรมพื้นฐาน ๘ ประการให้เด็กและเยาวชนความรู้ในเรื่องคุณค่า ของชีวิต มีหลักในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง สามารถพัฒนาตนเอง สังคมและประเทศชาติ ต่อไป

คำสำคัญ : เทคนิคการสอน, คุณธรรมจริยธรรม, ครูในศตวรรษที่ ๒๑

¹ นิลิตปริญญาเอก สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

² คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Abstract

Techniques for teaching morality and ethics for teachers in the 21st century is an important activity in promoting learning for students. In which the instructor is the one who supports the learners to change their roles from being a guide, who transfers knowledge to help promote and support learners in acquiring knowledge from media and various learning sources and provide correct information to learners with moral teaching techniques Ethics in the 21st century: vision and crystallization of thought Have analytical and creative thinking Create and integrate knowledge, play a leading role in teaching and professions. strong in ethics, morality, ethics, teaching skills Know and understand new technology to instill 8 basic virtues in children and youth, knowledge about the value of life. There is a principle to live life correctly. able to develop themselves society and the country in the future.

Keywords: teaching techniques, morality and ethics, teachers in the 21st century

1. บทนำ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐ –๒๕๖๔) ถือเป็นแผนแม่บทหลักในการพัฒนาประเทศที่ได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นกฎหมายบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๕๙ ถึงวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๖๔ นั้นมีหลักการสำคัญคือ “ยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” มุ่งสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีสำหรับคนไทย พัฒนาคนให้มีความเป็นคนที่สมบูรณ์มีวินัย ใฝ่รู้มีความรู้ มีทักษะ มีความคิดสร้างสรรค์มีทัศนคติที่ดี รับผิดชอบต่อสังคม มีคุณธรรมและจริยธรรมซึ่งกระทรวงศึกษาธิการในฐานะหน่วยงานหลักในภาคการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพคนของประเทศได้ตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าวดังนั้น ภายใต้วิสัยทัศน์ “มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้คุณธรรม มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสุขในสังคม” ของแผนพัฒนาการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐ –๒๕๖๔)

การพัฒนาด้านคุณธรรมจริยธรรมให้แก่นักเรียน เยาวชน ถือเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากปัจจุบันคุณธรรมจริยธรรมในสังคมลดน้อยลงไปมาก คนในสังคมเห็นแก่ตัวกันมากขึ้น การอบรมสั่งสอนเด็กจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ครู - อาจารย์ และพ่อ - แม่ ผู้ปกครองต้องดูแลเอาใจใส่ หากเด็กได้รับการเลี้ยงดู หรืออบรมสั่งสอนอย่างไรก็จะเป็นอย่างนั้น ซึ่งครู - อาจารย์ถือเป็นบุคคลที่มีส่วนสำคัญในการอบรมสั่งสอนให้แก่นักเรียนมีคุณธรรมจริยธรรม และเป็นคนดีของสังคม พ่อ - แม่ ผู้ปกครองเป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับเด็กต้องคอยดูแล ส่งเสริม และสนับสนุนให้เด็กมีคุณธรรม

จริยธรรมเพิ่มขึ้น เมื่อทุกคนมีคุณธรรมจริยธรรมก็จะมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบ เคารพกฎกติกา ระเบียบต่างๆ ที่วางไว้ เป็นการช่วยสร้างสังคมที่น่าอยู่ต่อไป⁴ การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาและเป็นเครื่องชี้นำสังคมเพราะวามนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ดีจะต้องเป็นมนุษย์ที่มีการศึกษาไม่ว่าจะเป็นวิชาความรู้ทางโลกหรือวิชาความรู้ทางธรรม⁵ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูวิโรจญาณนุยุต (นิพนธ์ ญาณวิโร/ไสดา) ได้ศึกษาเรื่อง กิจกรรมส่งเสริมศีลธรรมนักเรียนโรงเรียนกุสุมาวาสมาศคี อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

กิจกรรมส่งเสริมศีลธรรมนักเรียนโรงเรียนกุสุมาวาสมาศคีการสอนศีลธรรมในโรงเรียนกุสุมาวาสมาศคีกิจกรรมที่ส่งผลให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างนักเรียนกับชุมชน บ้าน วัด และโรงเรียน คือ กิจกรรมส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม ได้แก่ ศีล ๕, พรหมวิหาร ๔, อธิปไตย ๔ และพรวาจาธรรม ๔ เป็นการจรรโลงศาสนาให้คงอยู่ตลอดไปนักเรียนเข้าใจและสามารถปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนานักเรียนเห็นความสำคัญของการทำบุญและปลูกฝังจิตสำนึกให้นักเรียนรู้จักการเข้าวัดล้าดับการทำบุญตามหลักพระพุทธานุศาสนามีอารมณ์ที่อ่อนโยนจิตใจสงบมีสมาธิในการเรียนพฤติกรรมทางศีลธรรมของนักเรียนโรงเรียนวัดกุสุมาวาสมาศคีที่แสดงออกทางกายและวาจา ได้แก่ การไหว้พระและการฝึกสมาธิแผ่เมตตาการเคารพบิดามารดา และครูอาจารย์การไม่ทำร้ายสัตว์หรือรังแกเพื่อนการเข้าร่วมกิจกรรมสำคัญทางชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ พุทธเจ้า ไพบูระเหตุคำสัตย์ การแนะนำสิ่งที่เกิดประโยชน์ต่อเพื่อน ๆ การรู้จักตอบแทนผู้มีพระคุณความรู้ความเข้าใจ และนำหลักธรรมที่เกี่ยวข้องไปใช้ในการดำเนินชีวิตการเวียนเทียนในวันสำคัญทางพุทธศาสนาการทำบุญตักบาตรการเข้าค่ายอบรมจริยธรรมความซื่อสัตย์สุจริต แนวทางการบริหารกิจกรรมส่งเสริมศีลธรรมนักเรียนของโรงเรียนกุสุมาวาสมาศคี ได้แก่ กิจกรรมส่งเสริมและพัฒนาความสามารถของผู้เรียนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล สามารถค้นพบและพัฒนาศักยภาพของตน เสริมสร้างทักษะชีวิต วุฒิภาวะทางอารมณ์ การ เรียนรู้ในเชิงพหุปัญญาและการสร้างสัมพันธภาพที่ดี รวมถึงกิจกรรมที่มุ่งปลูกฝังความมีระเบียบ วินัย รับผิดชอบ รู้สิทธิและหน้าที่ของตนเองในการอยู่ร่วมกันตามระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขการดำเนินงานกิจกรรมส่งเสริมศีลธรรมนักเรียนโรงเรียนกุสุมาวาสมาศคีโรงเรียนได้ดำเนินการประเมินผลโดยให้คณะครูผู้เกี่ยวข้องทุกคน เป็นผู้ประเมินจาก

⁴ พระพงษ์ สายเชื้อ นพ.ปลัดกรุงเทพมหานคร,โครงการโรงเรียนคุณธรรม มุ่งพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้เด็กพร้อมสร้างสังคมน่า, ๒๕ พ.ค. ๕๙ เอกสารอัดสำเนา.

⁵ สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย, การส่งเสริมศาสนาและพัฒนาจิตใจและการป้องกันแก้ไขปัญหาเยาวชน, หน้า ๔๕.

ร่องรอยเอกสารการปฏิบัติงานการสังเกตพฤติกรรม สัมภาษณ์ ตรวจวัดผลงาน มีผลการประเมินอยู่ในระดับที่น่าพอใจ ทั้งนี้เนื่องจากโรงเรียนให้ความสำคัญและมีการดำเนินการอย่างจริงจังจึงต้องการให้เยาวชนมี คุณภาพสอดคล้องกับบริบทและความคาดหวังของชุมชน โดยให้คณะครู คณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ร่วมตัดสินใจวางแผนร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผล เป็นผลให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้าใจในภาระงาน เข้าใจหน้าที่บทบาทกิจกรรมต่าง ๆ สามารถประสบผลสำเร็จบรรลุตามเป้าหมาย แสดงให้เห็นว่าหลักการ กิจกรรมแนวทางการดำเนินงานของโรงเรียน กุสว้างสามัคคี สามารถพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรและ มาตรฐานการศึกษาได้⁶

การศึกษาในศตวรรษที่ 21 สถานการณ์โลกมีความแตกต่างจากศตวรรษที่ 20 และ 19 ระบบการศึกษา ต้องมีการพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับภาวะความเป็นจริง ความท้าทายด้านการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ในการเตรียมนักเรียนให้พร้อมกับชีวิตในศตวรรษที่ 21 เป็นเรื่องสำคัญ ของกระแสการปรับเปลี่ยนทางสังคมที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 21 ส่งผลต่อวิถีการดำรงชีพของสังคมอย่างทั่วถึง ครูจึงต้องมีความตื่นตัวและเตรียมพร้อมในการจัดการเรียนรู้เพื่อเตรียมความพร้อมให้นักเรียนมีทักษะสำหรับการออกไปดำรงชีวิตในโลกในศตวรรษที่ 21 ที่เปลี่ยนไปจากศตวรรษที่ 20 และ 19 โดยทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ที่สำคัญที่สุด คือ ทักษะการเรียนรู้ (Learning Skill)⁷

การจัดการศึกษาของไทยมีเกณฑ์วัดคุณภาพที่เน้นความรู้ทางวิชาการ แต่ขาดการวัด มาตรฐานคุณลักษณะทางจิตใจและขาดคุณธรรมซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการพัฒนา คุณภาพมนุษย์ เมื่อระบบการศึกษาไร้จิตวิญญาณ จึงไม่สามารถสร้างให้คนมีความรู้ ความสามารถและเป็นคนดีไปพร้อมๆ กันได้อย่างที่คาดหวัง นั่นคือมุ่งสร้างกลไกที่จะนำไปสู่การพัฒนาคนให้คนได้มีทั้งความรู้ความสามารถและเป็นคนดีไปพร้อมๆ กันโดยคาดหวังว่าจะเป็นพลัง อันมีประสิทธิภาพที่จะช่วยขับเคลื่อนสังคมและประเทศชาตินำไปสู่การพัฒนาที่มั่นคงและยั่งยืนใน อนาคต การสอนคุณธรรมจริยธรรมสำหรับครูในศตวรรษที่ ๒๑ จึงเป็นสิ่งที่ครูผู้สอนตระหนักใน หน้าที่รวมถึง กระบวนการ เทคนิคการถ่ายทอด สอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมในการเรียน การสอนให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ควบคู่กับการมีความประพฤติที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรมที่พึงประสงค์ใน ศตวรรษที่ ๒๑ ต่อไป

⁶ พระครูวีระญาณนุยุต (นิพนธ์ ญาณวีโร/ โสตา) กิจกรรมส่งเสริมศีลธรรมนักเรียนโรงเรียนกุสว้างสามัคคี อำเภอป่าพอง จังหวัดขอนแก่น, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๕ บทคัดย่อ.

⁷ วิลาวรรณ พิมประสงค์, ทักษะแห่งศตวรรษที่ ๒๑, <https://sites.google.com/site/ppvilawan21/thaksa-haeng-stwrrs-thi-21> [ออนไลน์วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๖๕]

๒. แนวคิดเกี่ยวกับเทคนิคการสอน

๒.๑ ความหมายของการจัดการเรียนการสอน

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้ความเห็นว่า การศึกษาก็คือการฝึกอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงและสภาวะของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตน คือ มีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุดในจิตใจเป็นอิสระ มีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น สามารถช่วยสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่รวมกันเป็นสังคมได้⁸

ทิตินา แชมมณี ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินการอย่างเป็นขั้นเป็นตอน หรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้⁹

กระทรวงศึกษาธิการ ระบุว่า ครู ผู้สอน และผู้จัดการศึกษาจะต้องสนับสนุนผู้เรียนแปลงบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะ ผู้ถ่ายทอดความรู้ไปเป็นผู้ช่วยเหลือส่งเสริม และสนับสนุนผู้เรียนในการแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ และให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นไปใช้สร้างสรรค์ความรู้ของตน การจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานนอกจากจะมุ่งปลูกฝังด้านปัญญา พัฒนาการคิดของผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ คิดอย่างมีวิจารณญาณแล้ว ยังมุ่งพัฒนาความสามารถทางอารมณ์ โดยการปลูกฝังให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของตนเอง เข้าใจตนเอง เห็นอกเห็นใจผู้อื่นสามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งทางอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะเรื่องความขัดแย้งทางความคิดและการกระทำของตัวบุคคล องค์การและสังคมเน้นการเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจสถานการณ์หาทางแก้ไข โดยเฉพาะศาสนาและวัฒนธรรมเป็นกรณีพิเศษโดยการเรียนรู้ในสาระต่างๆ นั้นผู้สอนต้องจัดการเรียนรู้ ดังนี้

๑. มีกระบวนการและวิธีการที่หลากหลาย
๒. ต้องคำนึงถึงพัฒนาการด้านร่างกาย และสติปัญญา วิธีการเรียนรู้ ความสนใจและความสามารถของผู้เรียนเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง
๓. ควรใช้รูปแบบ หรือ วิธีการที่หลากหลาย
๔. เน้นการเรียนการสอนตามสภาพจริง
๕. การเรียนรู้ด้วยตนเอง
๖. การเรียนรู้ร่วมกัน
๗. การเรียนรู้จากธรรมชาติ

⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, สำนักพิมพ์เบ็ญมาณ, ๒๕๔๒.

⁹ ทิตินา แชมมณี, **ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

- ๘. การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง
- ๙. การเรียนรู้แบบบูรณาการ
- ๑๐. การเรียนรู้คุณธรรม
- ๑๑. ใช้กระบวนการจัดการ
- ๑๒. ใช้กระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม
- ๑๓. ใช้กระบวนการคิดและกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ไปสอดแทรกในการเรียนการสอนทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้
- ๑๔. ใช้การบูรณาการเนื้อหาและกระบวนการต่างๆ ข้ามกลุ่มสาระการเรียนรู้เรียนรู้ในลักษณะองค์รวม

๑๕. ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ¹⁰

จากแนวคิดในข้างต้นผู้เขียนสรุปการจัดการเรียนการสอนเป็นกิจกรรมสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน โดยผู้สอนเป็นผู้คอยสนับสนุนผู้เรียนแปลงบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะ ผู้ถ่ายทอดความรู้ไปเป็นผู้ช่วยเหลือส่งเสริม และสนับสนุนผู้เรียนในการแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ และให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นไปใช้สร้างสรรค์ความรู้ของตนเองให้เกิดทักษะการเรียนรู้สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

๓. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม

๓.๑ ความหมายของคุณธรรมและจริยธรรม

กระทรวงศึกษาธิการ ประกาศนโยบายเร่งรัดการปฏิรูปการศึกษาโดยยึดคุณธรรมนำความรู้สร้างความตระหนักสำนึกในคุณค่าของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ความสมานฉันท์ สันติวิธีวิถีประชาธิปไตยพัฒนาคนโดยใช้คุณธรรมเป็นพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงความร่วมมือของสถาบันครอบครัว ชุมชน สถาบันศาสนา และสถาบันการศึกษาโดยมีจุดเน้นเพื่อพัฒนาเยาวชนให้เป็นคนดี มีความรู้ และอยู่ดีมีสุข

ดังนั้น เพื่อให้การขับเคลื่อนดังกล่าวมีความชัดเจน เกิดประสิทธิภาพสูงสุด และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม “คุณธรรมพื้นฐาน ๘ ประการ” ที่ควรเร่งปลูกฝังประกอบด้วย¹¹

¹⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.

¹¹ กระทรวงศึกษาธิการ, คุณธรรมพื้นฐาน ๘ ประการ, นโยบายเร่งรัดการปฏิรูปการศึกษา, ๒๕๕๐.

๑. ความขยัน คือ ความตั้งใจ ใจเพียรพยายามทำหน้าที่การงานอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ อดทนความขยันต้องปฏิบัติควบคู่กันการใช้สติปัญญาแก้ปัญหาจนเกิดผลสำเร็จผู้ที่มีความขยัน คือ ผู้ที่ตั้งใจทำอย่างจริงจังต่อเนื่องในเรื่องที่ถูกที่ควรเป็นคนสู้งานมีความพยายาม ไม่ท้อถอย กล้าเผชิญอุปสรรค รั้งงานที่ทำตั้งใจทำหน้าที่อย่างจริงจัง

๒. ความประหยัด คือ การรู้จักเก็บออมเงินสิ่งของแต่พอควร พอประมาณให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าไม่ฟุ่มเฟือยไม่ฟุ้งเฟ้อผู้ที่มีความประหยัด คือ ผู้ที่ดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายรู้จักฐานะการเงินของตนคิดก่อนใช้คิดก่อนซื้อ เก็บออมเงินสิ่งของอย่างคุ้มค่ารู้จักทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายของตนเองอยู่เสมอ

๓. ความซื่อสัตย์ คือ ประพฤติตรงไม่เอินเอียง ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม มีความจริงใจ ปลอดภัยจากความรู้สึกลำเอียงหรืออคติผู้ที่มีความซื่อสัตย์ คือ ผู้ที่มีความประพฤติตรงทั้งต่อหน้าที่ ต่อวิชาชีพ ตรงต่อเวลาไม่ใช้เล่ห์กลคดโกงทั้งทางตรงและทางอ้อมรับรู้หน้าที่ของตนเองและปฏิบัติ อย่างเต็มที่ถูกต้อง

๔. ความมีวินัย คือ การยึดมั่นในระเบียบแบบแผนข้อบังคับและข้อปฏิบัติซึ่งมีทั้ง วินัยในตนเองและวินัยต่อสังคมผู้ที่มีวินัย คือ ผู้ที่ปฏิบัติตามในขอบเขต กฎ ระเบียบของสถานศึกษา สถาบัน /องค์กร/สังคมและประเทศโดยที่ตนเองอยู่ดีปฏิบัติตามอย่างเต็มใจและตั้งใจ

๕. ความสะอาด คือ ปราศจากความมัวหมองทั้ง กาย ใจและสภาพแวดล้อม ความโปร่งใสเป็นที่เจริญตาทำให้เกิดความสบายใจแก่ผู้พบเห็นผู้ที่มีความสะอาด คือ ผู้รักษา ร่างกาย ที่อยู่อาศัยสิ่งแวดล้อมถูกต้องตามสุขลักษณะฝึกฝนจิตใจมิให้ขุ่นมัวจึงมีความแจ่มใสอยู่เสมอ

๖. ความสุขภาพ คือ เรียบร้อย อ่อนโยน ละมุนละม่อม มีกิจกรรมายาที่ดีงาม มี สัมมาคารวะผู้ที่มีความสุขภาพ คือ ผู้ที่อ่อนน้อมถ่อมตนตามสถานภาพและกาลเทศะไม่ก้าวร้าว รุนแรง วางอำนาจข่มผู้อื่นทั้งโดยวาจาและท่าทางแต่ในเวลาเดียวกันยังคงมีความมั่นใจในตนเอง เป็นผู้มีการยาht วางตนเหมาะสมตามวัฒนธรรมไทย

๗. ความสามัคคี คือ ความพร้อมเพียงกันความกลมเกลียวกันความปรองดอง กันร่วมใจกันปฏิบัติงานให้บรรลุผลตามที่ต้องการ เกิดงานการอย่างสร้างสรรค์ปราศจากการ ทะเลาะวิวาทไม่เอาัดเอาเปรียบกันเป็นการยอมรับความมีเหตุผล ยอมรับความแตกต่าง หลากหลายทางความคิดความหลากหลายในเรื่องเชื้อชาติ ความกลมเกลียวกันในลักษณะเช่นนี้ เรียกอีกอย่างว่า “ความสมานฉันท์”ผู้ที่มีความสามัคคี คือ ผู้ที่เปิดใจกว้างรับฟังความคิดเห็นของ ผู้อื่นรับบทบาทของตนทั้งในฐานะผู้นำและผู้ตามที่ดีมีความมุ่งมั่นต่อการรวมพลังช่วยเหลือเกื้อกูล กันเพื่อให้การงานสำเร็จลุล่วงแก้ปัญหาและขจัดความขัดแย้งได้เป็นผู้มีเหตุผลยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม ความคิดความเชื่อพร้อมที่จะปรับตัวเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติ

๘. ความมีน้ำใจ คือ ความจริงใจที่ไม่เห็นแก่เพียงตัวเองหรือเรื่องของตัวเองแต่เห็นอกเห็นใจเห็นคุณค่าในเพื่อนมนุษย์มีความเอื้ออาทรเอาใจใส่ ให้ความสนใจในความต้องการ ความจำเป็น ความทุกข์สุขของผู้อื่นและพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันผู้มีน้ำใจคือ ผู้ให้และผู้อาสาช่วยเหลือสังคม รู้จักแบ่งปันเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อทำประโยชน์แก่ผู้อื่น เข้าใจ เห็นใจผู้ที่มีความเดือดร้อน อาสาช่วยเหลือสังคมด้วยแรงกายสติปัญญา ลงมือปฏิบัติการเพื่อบรรเทาปัญหา หรือร่วมสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้เกิดขึ้นในชุมชน

พุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายของคุณธรรม หมายถึง คุณสมบัติฝ่ายดีโดยส่วนเดียวเป็นที่ตั้ง หรือเป็นประโยชน์แก่สันติภาพและสันติสุขจึงเป็นที่ต้องการของมนุษย์คุณธรรมเป็นสิ่งที่ต้องอบรมโดยเฉพาะเพื่อให้เกิดขึ้นเหมาะสมกับที่เราต้องการ¹²

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า “คุณธรรม” คือ คุณสมบัติที่เสริมสร้างจิตใจให้ดีงาม ให้เป็นจิตใจที่สูง ประณีตและประเสริฐ เช่น ความรัก ความเมตตา อยากรให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความยินดี การวางตัวเป็นกลาง ความมีน้ำใจ การเสียสละ ความกตัญญู ความละเอียด และความกัลยาณใจ ความเคารพนบนอบ และความสุภาพอ่อนโยน¹³

จากความหมายข้างต้น คุณธรรมจริยธรรมเป็นความประพฤติอันพึงประสงค์ของนักเรียนที่มีค่านิยมทางศีลธรรมและที่สังคมยอมรับแล้วนำไปสู่พฤติกรรมอันดีงาม

คุณธรรมจริยธรรม เป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลอาจมีความเห็นที่แตกต่างกันออกไปแต่คุณธรรมจริยธรรมที่มีอยู่และการมองเห็นอาจเป็นการแสดงความรู้สึกและความประพฤติปฏิบัติได้ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คุณ” หมายถึง ความดีที่มีประจำในสิ่งนั้น ๆ “ธรรม” หมายถึง ความดี การทำดี ละความชั่วทั้งปวง ดังนั้น “คุณธรรม” หมายถึง สภาพคุณงามความดี ความประพฤติที่ดี การทำให้เกิดคุณงามความดี¹⁴

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรมไว้ว่า¹⁵

๑) คนไทยส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน ควรที่จะมีความรู้ความเข้าใจและปฏิบัติสิ่งที่ถูกต้องดีงามตามพระธรรมคำสอน จงทำความดีละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์

¹² พุทธทาสภิกขุ, **คุณธรรมสำหรับครู**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

¹³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม**, กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๒, หน้า ๑๘.

¹⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, หน้า ๒๑๗.

¹⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ทางสายอิสรภาพของการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๑, หน้า ๑๐๓.

๒) เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยของสังคมไทยในการดำเนินชีวิต และทำงาน หรือทำหน้าที่ที่เป็นส่วนร่วมของคนในการพัฒนาสังคมไทย

๓) พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งคำสอน จริยธรรมที่เป็นมาตรฐานและยึดถือปฏิบัติ ในการพัฒนาชีวิต พัฒนาสังคมให้บรรลุประโยชน์และสันติสุข

การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมจึงเป็นหน้าที่ของครูผู้สอนที่จำเป็นจะต้องมีกระบวนการ ในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้นักเรียน โดยควรที่จะมีความรู้ความเข้าใจและปฏิบัติสิ่ง ที่ถูกต้องดีงามตามหลักธรรมทางศาสนาในการดำเนินชีวิตให้ตั้งงามในสังคม

๔. คุณลักษณะของครูในศตวรรษที่ ๒๑

ศตวรรษที่ 21 หรือ คริสต์ศตวรรษที่ 21 เป็นคริสต์ศตวรรษแรกแห่งคริสต์สหัสวรรษที่ 3 โดยเริ่มตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ปี 2001 จนถึงวันที่ 31 ธันวาคม ปี 2100 ซึ่งกว่า 1 ใน 5 ของ สหัสวรรษที่ 3 ที่พวกเราได้ก้าวล่วงเข้ามานั้น จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงขึ้นหลายต่อหลาย อย่าง ที่ส่งผลต่อชีวิตของเราอย่างมาก

จากศตวรรษที่ 20 สู่ศตวรรษที่ 21 ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือ ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่ทำให้เกิดเครือข่ายโทรคมนาคมดิจิทัลที่เชื่อมโยงโลกใน แต่ละส่วนเข้าด้วยกัน สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกันได้อย่างรวดเร็วและง่ายดาย ผ่านอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ ที่มีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 เช่น คอมพิวเตอร์ และโทรศัพท์เคลื่อนที่ ซึ่งปัจจุบันอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เหล่านี้ ก็ได้มีการพัฒนามา อย่างต่อเนื่องและกลายมาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทุกคนต้องมีไว้เพื่อตอบสนองต่อการก้าวทันการ เติบโตของโลก

โลกในยุคศตวรรษที่ 21 นั้น ถูกเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เป็นยุคโลกาภิวัตน์ อันหมายถึง ยุคแห่งการสื่อสารไร้พรมแดน ซึ่งเป็นผลจากการนำเครือข่ายโทรคมนาคมดิจิทัลมาใช้ร่วมกับการ พัฒนานวัตกรรมและวิทยาการต่างๆ ซึ่งช่วยให้เราสามารถทำสิ่งต่างๆ ได้รวดเร็วมากขึ้นภายใน เวลาไม่กี่นาทีผ่านช่องทางออนไลน์ เช่น การทำธุรกรรมทางการเงิน การติดต่อประสานงาน การ ประชุมทางไกล หรือการสั่งซื้อสินค้าออนไลน์ ซึ่งจากการเติบโตนี้ จะเห็นได้ว่าทักษะทาง เทคโนโลยีนั้นถือเป็นทักษะหนึ่งของคนในยุคนี้จะต้องมี และรวมไปถึงทักษะสำคัญที่ใช้ในการสื่อสาร เช่น ภาษา ก็นับเป็นอีกทักษะหนึ่งที่มีความสำคัญ

นอกจากนี้ด้วยวิทยาการด้านเทคโนโลยีสารสนเทศที่ก้าวหน้า จึงทำให้เกิดการ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมต่างๆ เป็นไปด้วยความง่ายดายมากขึ้นในทุกมิติ ซึ่งสิ่งนี้ทั้งข้อดีและ ผลกระทบ จึงจำเป็นต้องมีภูมิคุ้มกันในด้านไอทีและทักษะในการเลือกเฟ้นข้อมูลที่เป็นประโยชน์ใน การนำไปใช้ด้วย

สำหรับบทบาทของครูใน ศตวรรษที่ 21 นั้น ดร.ไพฑูรย์ สินลารัตน์ ได้ให้มุมมองเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ครูไทยในยุคศตวรรษที่ 21 จะต้องกลับมาดูการศึกษาโดยรวมของเราได้ ปฏิรูปการศึกษาที่เน้นทักษะ เพื่อนำไปสู่การมีผลิตภัณฑ์ใหม่ๆที่มีคุณภาพแล้วหรือยัง? เพราะขณะที่โลกตอนนี้มีการพัฒนาด้วยไอเดียความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรมใหม่ๆ แต่เรายังคงเลือกที่จะเป็นผู้รับมากกว่าที่จะเป็นนักสร้างสรรค์เสียเอง ทำให้ประเทศไทยเราตกอยู่ในฐานะเป็นเพียงผู้บริโภคอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ฉะนั้นมันถึงเวลาแล้วที่จะต้องเปลี่ยนวัฒนธรรมการเรียนรู้ของเด็กไทยเสียใหม่ ให้รู้จักการสร้างสรรค์ ร่วมกันวางแผน รู้จักแยกแยะ รู้จักประยุกต์ วิจัยค้นคว้า สร้างผลงาน วางแผนและประเมินผลเป็น ซึ่งตัวแปรที่สำคัญในเรื่องนี้ก็คือครู ซึ่งคุณลักษณะสำคัญ 7 ประการ ของครูใน ศตวรรษที่ 21 ที่ ดร.ไพฑูรย์ สินลารัตน์ ได้ให้มุมมองไว้ มีดังนี้

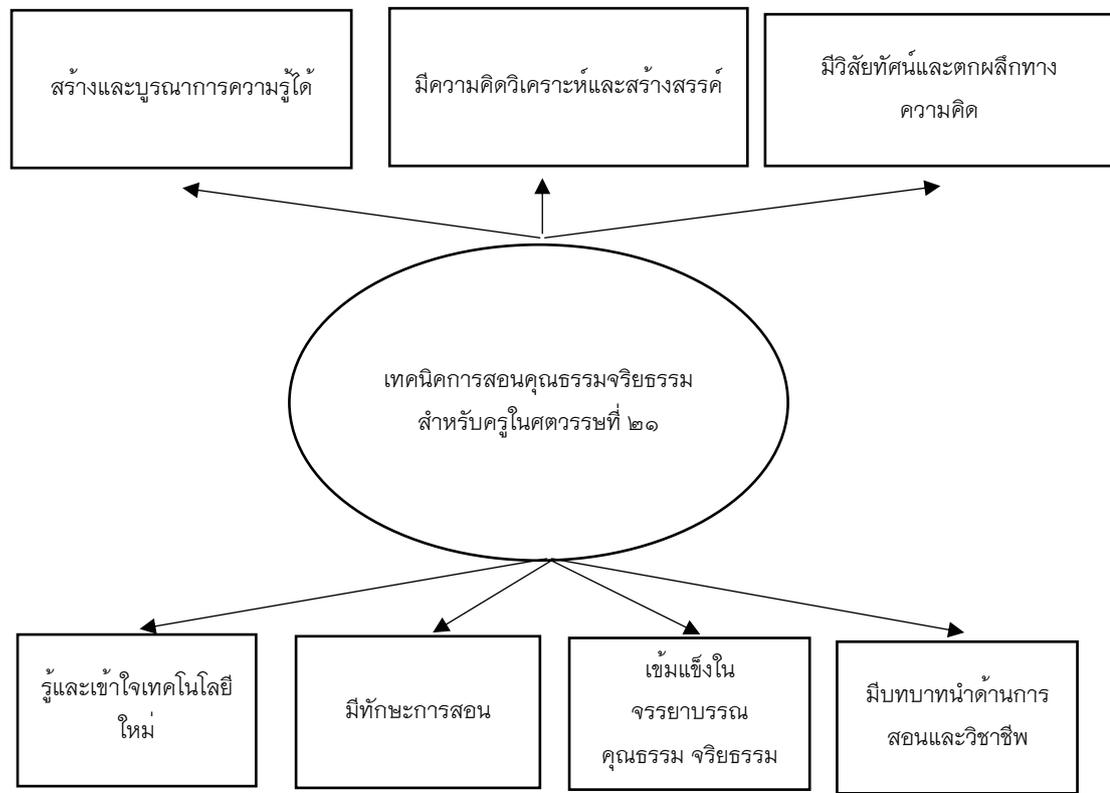
1. สร้างและบูรณาการความรู้ได้ ครูจะต้องสามารถบูรณาการความรู้ต่างๆที่มี มาใช้ในการสร้างสรรค์และพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ๆ
2. มีความคิดวิเคราะห์และสร้างสรรค์ ครูจะต้องสอนให้เด็กมีทักษะกระบวนการคิด โดยสามารถคิดวิเคราะห์ในเรื่องต่างๆ และมีความคิดสร้างสรรค์ที่เป็นประโยชน์
3. มีวิสัยทัศน์และตักตวงความคิดเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้เรียน ครูจะต้องเป็นคนมีวิสัยทัศน์ เน้นให้เด็กเกิดการเรียนรู้ โดยการส่งเสริมการเรียนรู้แบบผู้เรียนเป็นสำคัญ เพื่อให้เด็กตักตวงความคิดได้ด้วยตัวเอง และมีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน
4. ครูต้องรู้และเข้าใจเทคโนโลยีใหม่ มีทักษะใหม่ๆ พร้อมทั้งชี้แนะข้อดีข้อเสียให้ผู้เรียนได้ ครูจะต้องสามารถใช้เทคโนโลยีส่งเสริมการศึกษาได้หลากหลาย และสามารถชี้ให้เด็กเห็นถึงข้อดีข้อเสีย และการใช้เทคโนโลยีต่างๆอย่างเหมาะสม
5. มีทักษะการสอนเด็กให้เติบโตเต็มศักยภาพและสร้างผลงานใหม่ๆ ครูจะต้องส่งเสริมการเรียนรู้ให้เด็กตามวัยและให้เด็กพัฒนาอย่างเต็มที่ตามศักยภาพของเด็กและเน้นให้เด็กเปลี่ยนจากเป็นผู้รับ กลายเป็นผู้พัฒนาและสร้างสรรค์สิ่งใหม่
6. ต้องเข้มแข็งในจรรยาบรรณ คุณธรรม จริยธรรม และชักชวนให้คนอื่นทำตามเพื่อสังคม ครูจะต้องยึดมั่นในจรรยาบรรณวิชาชีพ รักษาคุณธรรมจริยธรรมและเป็นบุคคลหนึ่งในสังคมที่ช่วยให้สมาชิกในสังคมนั้นๆมีแนวทางในการปฏิบัติตนเองแปละสังคมที่เหมาะสม
7. มีบทบาทนำด้านการสอนและวิชาชีพ พัฒนาคุณภาพของโรงเรียนและในวิชาชีพ ร่วมกับผู้บริหารมากขึ้น ครูต้องมีบทบาทต่อการส่งเสริม พัฒนา และประเมินผลการเรียนรู้และวิชาชีพในโรงเรียนร่วมกับบุคลากร ผู้บริหารและชุมชน

จากคุณลักษณะทั้ง 7 ข้อที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า ลักษณะของครูในยุคศตวรรษ 21 นั้น เรื่องของการใช้เทคโนโลยีและการสร้างให้ผู้เรียนเป็นนักคิดและนักพัฒนา ถือเป็นหัวใจหลักใน

การส่งเสริมการเรียนรู้ ซึ่งเป็นไปตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ครูจะเป็นผู้สอนอย่างเดียวเหมือนเมื่อก่อนไม่ได้ จะต้องให้เด็กเรียนรู้ด้วยตนเองด้วย โดยที่ครูออกแบบการเรียนรู้ เป็นผู้แนะนำ และอำนวยความสะดวก ในการเรียนรู้ให้กับเด็ก ทั้งนี้เพื่อให้เด็กสามารถสร้างสรรค์และพัฒนาองค์ความรู้ได้ด้วยตัวเอง ซึ่งการสร้างสรรค์ด้วยตัวเองนี้คือแนวทางสำคัญแห่งศตวรรษที่ 21 ที่มันถึงเวลาแล้วที่เราต้องสร้างให้เกิดขึ้นกับการศึกษาไทยเป็นอย่างยิ่ง¹⁶

จากแนวคิดเกี่ยวกับคุณลักษณะของครูในศตวรรษที่ ๒๑ ครูต้องมีลักษณะที่พึงประสงค์ ได้แก่ ๑) สร้างและบูรณาการความรู้ได้ ๒) มีความคิดวิเคราะห์และสร้างสรรค์ ๓) มีวิสัยทัศน์และตลกตลกทางความคิดเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้เรียน ๔) ครูต้องรู้และเข้าใจเทคโนโลยีใหม่ ๕) มีทักษะการสอนเด็กให้เติบโตเต็มศักยภาพและสร้างผลงานใหม่ๆ ๖) ต้องเข้มแข็งในจรรยาบรรณ คุณธรรม จริยธรรม และชักชวนให้คนอื่น ๆ ทำเพื่อสังคม ๗) มีบทบาทนำด้านการสอนและวิชาชีพ

องค์ความรู้ที่ได้รับ

¹⁶ ทฤษฎีปัญญา, ครูในศตวรรษที่ 21 ต้องมีคุณลักษณะอย่างไร, <https://www.trueplookpanya.com/education/content/68571/-teagartedu-teagart-teagarttea-> [ออนไลน์ วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖]

ภาพที่ ๑ องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากภาพที่ ๑ เทคนิคการสอนคุณธรรมจริยธรรมสำหรับครูในศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน โดยผู้สอนเป็นผู้คอยสนับสนุนผู้เรียนแปลงบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะ ผู้ถ่ายทอดความรู้ไปเป็นผู้ช่วยเหลือส่งเสริม และสนับสนุนผู้เรียนในการแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ และให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นไปใช้สร้างสรรค์ความรู้ของตนเองให้เกิดทักษะการเรียนรู้สามารถนำไปใช้ในชีวิตรประจำวันได้ โดยครูมีเทคนิคการสอนคุณธรรม จริยธรรมในศตวรรษที่ ๒๑ ได้แก่ วิสัยทัศน์ และตักสิลทางความคิด มีความคิดวิเคราะห์และสร้างสรรค์ สร้างและบูรณาการความรู้ได้มีบทบาทนำด้านการสอนและวิชาชีพ เข้มแข็งในจรรยาบรรณ คุณธรรม จริยธรรม มีทักษะการสอนรู้และเข้าใจเทคโนโลยีใหม่เพื่อปลูกฝังคุณธรรมพื้นฐาน ๘ ประการให้เด็กและเยาวชนความรู้ในเรื่องคุณค่าของชีวิต มีหลักในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง สามารถพัฒนาตนเอง สังคมและประเทศชาติต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ, **การพัฒนา รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.
- กระทรวงศึกษาธิการ, **คุณธรรมพื้นฐาน ๘ ประการ, นโยบายเร่งรัดการปฏิรูปการศึกษา**, ๒๕๕๐.
- ทรู ป ลู ก ป ัญ ญา , ครู ใน ศ ต ว ร ร ช ที่ 21 ต ้อง มี ค ุ ณ ล ัก ษ ณะ อ ย ่าง ไ ร , <https://www.trueplookpanya.com/education/content/68571/-teartedu-teaart-tearttea-> [ออนไลน์ วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖]
- ทีศนา แคมมณี, **ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒.
- พระครูวิธานนุยุต (นิพนธ์ ญาณวีโร/ โสตา) **กิจกรรมส่งเสริมศีลธรรมนักเรียนโรงเรียนกุสุมาว** **สามัคคี อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,** **บริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** **พุทธศักราช ๒๕๕๕** บทคัดย่อ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, สำนักพิมพ์เบ็กมาน, ๒๕๔๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **ทางสายอิสราภาพของการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๑, หน้า ๑๐๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม**, กรุงเทพมหานคร :
กรมการศาสนา, ๒๕๕๒, หน้า ๑๘.

พีระพงษ์ สายเชื้อ นพ.ปลัดกรุงเทพมหานคร, **โครงการโรงเรียนคุณธรรม มุ่งพัฒนาคุณธรรม
จริยธรรมให้เด็กพร้อมสร้างสังคม**, ๒๕ พ.ค. ๕๙ เอกสารอัดสำเนา.

พุทธทาสภิกขุ, **คุณธรรมสำหรับครู**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๓.

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**, หน้า ๒๑๓.

วิลาวรรณ พิมพ์ประสงค์, ทัศนะแห่งศตวรรษที่ ๒๑, <https://sites.google.com/site/ppvilawan21/thaksa-haeng-stwrrs-thi-21> [ออนไลน์วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๖๕]

สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย, **การส่งเสริมศาสนาและพัฒนาจิตใจและการป้องกัน
แก้ไขปัญหาเสพติด**, หน้า ๔๕.

